

ӘОЖ 930

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНҒА ЖЕР АУДАРЫЛҒАН НЕМІСТЕР

Жанабай Әлішер Талғатұлы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ студенті

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші: т.ғ.д., профессор Дукенбаева З.О.

Кеңес одағы үшін Ұлы Отан соғысының жылдары барлық мемлекет пен халық үшін адамдардың өліммен, адамгершіліксіз және күшті агрессорлық саясатымен белгілі. Сонымен қатар өз халқының бір бөлігіне қарсы әділетсіздік, кемсітушілік және репрессиялық әрекеттерімен де ерекшеленді. Германия мен КСРО арасындағы ІІ дүниежүзілік соғыстың басталуы Кеңес Одағындағы немістерінің тарихындағы жаңа, қайғылы кезеңнің басталуына жол ашты, себебі ондаған жылдар бойы бүкіл халықтың тағдыры түбегейлі қатал әрі ұмытылмас жағдайда өзгерді.

Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуына қарай ПХК билігі түрлі әлеуметтік топтар мен ірі этникалық топтарды қоныстандыруда үлкен тәжірибеге ие болды. Немістерді жер аудару - қоныс аударудың кең ауқымды жұмыстарының бірі болды, өйткені бұл этникалық топ бүкіл КСРО-ның түрлі аумақтарында өмір сүрді. КСРО-дағы 1939 жылғы халық санағы бойынша 1 427 222 немістер тіркелген, олардың ішінде шамамен 1/5 бөлігі қалаларда өмір сүрген [1, 276].

Революцияға дейінгі Ресей империясында пайда болған неміс отарлары КСРО-ның көптеген аймақтарында сақталды және бұл қоныс аудару ауқымын едәуір кеңейтті. Немістерді қоныс аудару КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1941 жылғы 28 тамыздағы «Еділ аймағында тұратын немістерді көшіру туралы» Жарлығының жариялауынан кейін іске асты. Аталған жарлықтан кейін, 1941 жылдың тамыз айының соңынан қарашасына дейін Еділ бойында, Қырым АКСР-де, Украина КСР-де, Ленинградтың маңында, Мәскеу, Ростов облыстарында, Солтүстік Кавказда және Тула аймағында тұратын немістерге қатысты осындай жарлықтар қабылданды және тиісті операциялар жүргізілді. Сонымен қатар Краснодарда және Орджоникидзеде облыстарында, Кабардино-Балқарда, Солтүстік Осетия АКСР-де, Грузияда, Әзірбайжанда және Армения КСР-де, Горький облысында, Дағыстанда, Чечен-Ингуш және Қалмақ АКСР-де тиісті операциялар іске асырылды. Бұл тізімді

жалғастыруға болады, өйткені КСРО-да немістерге қарсы репрессиялық шаралар жүргізілмейтін бірде бір аймақ болған жоқ.

Осылайша, немістердің КСРО-ға үлкен немесе аз көлемінде қоныс аудару барлық аймақтарынан жүзеге асырылды. Неміс халқы Еділдің шығысынан, негізінен Батыс Сібір мен Қазақстанға шоғырлануға мәжбүр болды.

Немістердің алғашқы қоныс аударуы 1941 жылдың 3 қыркүйегінен 20 қыркүйегіне дейін анықталды, кейін бұл процесс мәжбүрлеп қоныс аудару процесі 1941 жылдың қарашасына дейін жалғасты. Алайда немістерді көшіру туралы шешім Сталинге Украинаның неміс халқы фашистік әскерлерді «жылы қабылдағаны» туралы білгеннен кейін қоныс аударуды тамыз айында басталды. Сталиннің реакциясы тез арада өз жауабын тапты, ал резолюция қатал әрі анық айтылды: «Жолдас Берияға. Біз дүрбелеңмен шығарып тастауымыз керек. И. Сталин» [1, 276]. Кең көлемді көшіру операциясын кейінге қалдыруға егінді кем дегенде жартылай жинау және дайындау қажеттілігіне байланысты мерзімдер кейінге қалдырылды. Сонымен қатар, Бериядан жеделхат келгеннен кейін ғана Сібір мен Қазақстанның аумағына немістерді көшіруге дайындық басталды. Жеделхатта пойыздардың 1941 жылдың 3 қыркүйегінен бастап жүре бастайтындығы көрсетілді [1, 280]. Осылайша, немістерді көшіру туралы оқиға бір айға жуық уақыт құпия болды, бұл өз кезегінде немістерді қабылдауға және орналастыруға дайындық жұмыстарына кері әсерін айтарлықтай тигізді.

1941 жылдың 28 тамызында немістерді қоныстандыру туралы алғашқы жарлығында немістерді жер аударудың себептері туралы алғашқы түпнұсқасы түсіндірілді. Атап айтқанда, басты себеп туралы айтылады: «среди немецкого населения, проживающего в районах Поволжья, имеются тысячи и десятки тысяч диверсантов и шпионов, которые по сигналу, данному из Германии, должны произвести взрывы в районах заселенных немцами Поволжья». Ал қорытынды бөлімінде: «Қоныстандыру үшін Новосибирск және Омбы облыстарының, Алтай өлкесінің, Қазақстан мен егістік жерлерге бай басқа көршілес аудандардың аудандары бөлінді» [2].

Қоныс аудару бүкіл колхоздардың көмегімен жүргізілді және орналастыру бұрынғы жұмыс істейтін колхоздарда да, арнайы жаңа жерлерде де іске асырылды. Қоныс аудару орындарында тегін тұрғын үй және шаруашылық ғимараттары болмаған жағдайда, қоныс аударушылардың күшімен үйлердің құрылысын жүргізуге жоспарланды. Бағалау есебіне сәйкес немістер жылжымалы және жылжымайтын мүліктерін, ұжымдық және жеке меншік жерлерін, сол жерде арнайы комиссияларға тапсыруға мәжбүр болды. Олар өз кезегінде квитанцияларды берді және де сол арқылы олар елді мекендерде мүлік немесе несие алуы керек еді. Немістерді жер аудару ұйымдасқан түрде жүргізілді, әдетте дайындалу үшін оларға бір тәулік берілді. Қысқа мерзім ішінде немістер барлық дерлік мүлкін, әлеуметтік-құқықтық мәртебесін жоғалтты, ең бастысы, олар «сенімсіз адамдар» атты белгіні иеленіп алды.

Одна из спецпереселенок из с. Пресновки Жамбылского района М.В.Байдина вспоминает, что Жер аудару сәтінен бастап немістер жер аударудың ауыр жағдайларын бастан кешті, олар үшін алғашқы сынақ елді мекендерге баратын жол болды. Жамбыл ауданының Пресновки ауыландағы арнайы қоныс аударушылардың бірі М.В.Байдина: «... в 1941 году горем для всех советских немцев стало страшное слово «депортация». Первого сентября с узелками покидали свою деревню. А следом зашли в село эвакуированные из-под Ленинграда и Москвы. На глазах ошеломленных хозяев они ловили кур, свиней... Местное население, провинившееся лишь в том, что они были немецкой национальности, а стало быть, по мнению правительства, были пособниками фашистов, погрузили в телячьи вагоны, и началась долгая дорога. Продукты быстро кончились. В пути на больших станциях кормили, но этого не хватало. Многие умирали в вагонах от тесноты, духоты, голода и болезней. Особенно страдали дети. Наконец, станция Петухово. Там всех выгрузили, трое суток жили под открытым небом. Кругом дождь, слякоть...» [3, 272].

Әрине, бұл өте қиын кезеңдердің бірі болды, азық-түлік мәселесі бүкіл ел үшін өткір болды, бірақ немістер, басқа да арнайы қоныстанушылар сияқты, үйлерінен шығып, күнкөрісінен айрылды. Бұл жергілікті тұрғындардың малы мен үй шаруашылығымен бірге болған минимумнан төмен де болған, осыған сәйкес физикалық өмір сүру мәселесі өзекті болды [4, 38]. Немістердің орын алған қиын жағдайдан өздеріне шығуына тура келді: олар жергілікті тұрғындарға жалданып жұмыс істеді. Әйелдер мен жасөспірімдер кем дегенде бір бөлше нан табу үшін жергілікті үй шаруашылығында жұмыс жасады. Немістердің қиын жағдайына жергілікті тұрғындар жанашыр болып, түсіністікпен қарады, қазақ отбасылары жаңа келген немістермен өздерінің мұқтаждықпен қажетті заттармен бөлісті. Октябрь ауданының Теренсай ауылында тұратын Г. Бельгер бұл туралы өзінің өмірбаяндық еңбектерінде бірнеше рет жазған болатын.

В целом советские немцы на десятилетия будут выключены из многих процессов развития как полноценный социум и окажутся на грани физического и духовного уничтожения.

Алайда Екінші дүниежүзілік соғыстағы жеңіс жер аударылған халықтардың мәселелерін шеше алмады. Кеңестік немістердің саяси жағдайы мен жағдайы жер аудару кезіндегідей болды. Олардың болашағының белгісіздігі, моральдық-психологияның күйзелісі, материалдық жағдайдың қиындығы және биліктің репрессиялық шаралары қатыгез репрессия жағдайында және соғыстан кейін де немістерге деген қатынасын әлі де болса жалғасты. Болашақта кеңестік «оңалту» немістердің репрессия жылдарында көрген физикалық және моральдық шығындарын еске салып айтылмайды. Жалпы, кеңестік немістер ондаған жылдар бойы толыққанды қоғам ретінде көптеген даму процестерінен айырылып, физикалық және рухани күйреу шегінде болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бургарт Л.А. Немцы в Восточном Казахстане 1941–1956 гг.: депортация и жизнь в условиях режима спецпоселения. — Усть-Каменогорск, 1997. — 251 с.
2. Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. — Алматы, Арыс-Казахстан, 1998. — 428 с.
3. История российских немцев в документах (1763–1992 гг.). / Сост. В.Ауман, В.Чеботарева. — М., 1993. — 448 с.
4. Сталинские депортации 1928–1953 гг. / Сост. А.Н.Яковлев, Н.Л.Поболь, П.М.Полян. — М.: Междунар. фонд Демократия, 2005. — 904 с.